

ilâhiyât 605

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

KUR'ÂN ve DİL İLİMLERİ

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emrullah Ülgen

Dr. Bedrettin Basuğuy

Dr. Murat Kaya

Dr. Hüseyin Esved

Dr. Ömer Tay

Ar. Gör. Mehmet Öztürk

Ar. Gör. Özkan Şimşek

Ar. Gör. İbrahim Hızıroğlu

ISBN 978-625-7404-14-3

1. Baskı: Mayıs 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyyat@vadi.com

UKÛBÂT ÂYETLERİ ÇERÇEVESİNDE KUR'ÂN BELAGATI	129
İhsan AKAY	
YÛSUF SURESİNDE NİDÂ ÜSLÛBUNUN SÖZLÜ BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK MANAYA ETKİSİ	151
İzzet MARANGOZOĞLU	
İ'TİZÂLİ DÜŞÜNCE ÇERÇEVESİNDE YORUMLANAN NASLARDA BELÂGATIN ARAÇSALLAŞTIRILMASI	169
Eyüp SEVİNÇ	
KUR'ÂN'IN ANLAŞILMASINDA DİLSEL BİR DELÂLET OLARAK MEFHÛMUN ROLÜ	181
Taha NAS	
KUR'ÂN YORUMUNDA NAHİV İLMİNİN ETKİSİ ﺝ "LEV" ÖRNEĞİ	197
Abdullah BEDEVA	
KUR'ÂN-I KERİM'İN İRABİ VE METNİNİN DİL ÖZELLİKLERİ	219
Muhammed ÇETKİN	
MÛTEKADDİMİN DİL ÂLİMLERİNİN KİRÂATA YAKLAŞIMI VE SÎBEVEYHİ'NİN KONUMU	241
Aydın KUDAT	
KİRÂAT FARKLILIKLARININ DİL KAİDELERİNE DELİL OLARAK KULLANILMASI	253
Lokman ŞAN	
KİRÂATLER BAĞLAMINDA DİLBİLİMSEL DEĞERLENDİRMELER (ÂLÛSÎ TEFSİRİ ÖRNEĞİ)	265
Sait BOSAT	
TÜRKİYE KÛTÛPHÂNELERİNDEKİ KİRÂAT İLMİNE DÂİR MATBÛ VE ELYAZMASI ESERLER	289
Recep DİKİCİ	

KUR'ÂN-I KERİM'İN İRABI VE METNİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

Muhammed ÇETKİN

DR. ÖĞR. ÜYESİ, BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ, ARAP DİLİ VE BELAGATİ,
ORCID_QRCODE_0000-0001-9393-8652.
muhammedcetkin@gmail.com

Giriş

Asıl konumuza geçmeden önce Kur'ân-ı Kerîm'in ve irab'ın tanımını yapmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Kur'ân kelimesinin hangi kökten türediği konusunda farklı görüşler vardır. Bu görüşler, Kur'ân kelimesinin hemzeli veya hemzesiz olduğunu ileri sürenler şeklinde iki grup olarak ele alınabilir. Kur'ân isminin hemzesiz olduğunu söyleyen ilim adamlarına ve İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) rivayet edilen birinci görüşe göre bu kelime “el-kur'ân” (القرآن) şeklindedir. Bu görüşe göre القرآن kelimesi ne (قرأ) fiilinden ne de başka bir kökten türemiştir. Bu isim son din için gönderilen kitaba Allah tarafından verilmiş özel bir isimdir.¹

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) ile birlikte bir grup âlime göre ise bu kelime, (قرن) karn kökünden türemiştir. Bu sebeple bu kelimenin hemze ile bir ilişkisinin olmadığını dile getiriyorlar. Bu görüşte olan

¹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî'i*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire, 1391), 1/277; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı v.dğr. (Beyrut, 1415), 1/374; Şehâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'îl-mesânî* (Bulak, 1301), 1/7, 8; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, 1981), 18.

âlimlere göre bu fiilde <'Yaklaştırmak ve birbirine eklemek> manası bulunuyor. Zira Kur'an-ı Kerim'in de harfleri, ayetleri ve sureleri bir birine eklediğini söylüyorlar. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö. 207/822) ve Kurtubî, (ö. 671/1273) Kur'ân kelimesinin (القرآن) karâ'in kelimesinden türetildiğini ileri sürerek, Kur'ân âyetlerinden bir kısmının diğerini tasdik ettiğini ve âyetlerin birbirine benzediğini söylüyorlar.²

Abdullah b. Abbas, Katâde b. Diâme, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, İbn Cerîr et-Taberî, Bâkılânî ve ez-Zeccâc gibi müteakdim âlimlerle son dönem âlimlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) ve Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1973) (القرآن) isminin (قرأ) fiilinden türediğini ve hemzeli bir kelime olduğunu düşünüyorlar. Fakat bunlar arasında da ihtilâf vardır. İbn Abbas kelimenin "açıklamak, beyan etmek" mânasına geldiğini söylerken Katâde b. Diâme ve Zeccâc, "toplamak ve bir araya getirmek" anlamında (قَرَأْتُ الشَّيْءَ قُرْآنًا) veya (قَرَأْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ) cümlelerinde kullanıldığı gibi fiilden masdar olduğunu ifade ederler.³ Cevherî, Râgıb el-İsfahânî gibi birçok âlim ise kelimenin "okumak" (kıraat, tilâvet) mânasına gelen (قرأ) fiilinden isim olduğunu söyler.⁴ Nazil olan ilk ayetin "أقرأ" (oku) emri ile başlaması, Kur'ân'ın çokça okunması tavsiye edilen bir kitap olması ve Kur'ân'da (قرأ) fiilinin "okumak" anlamında on yedi yerde kullanılıyor olması gibi nedenler göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân isminin "okumak" anlamına gelen (قرأ) fiilinden türediğini kabul etmek daha doğru görünmektedir.

Kur'ân'ın terim manasıyla ilgili olarak çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yapılan bu tanımlardan şöyle bir tarife ulaşılabılır: "Kur'ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde

² Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.dğr. (Beyrut, 1415), 1/374; Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut, 1407/1987), 1:182; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, 1981), 18.

³ Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Avd Mur'ib (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 9:34; Suyûtî, *el-İtkân*, 1407/1987, 1:182; Muhammed Safa Şeyh İbrahim Hakki, *'Ulûmu'l-Kur'ân min hilâli mukaddimâti't-tefâsîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004), 1/34; Abdulhamit Birışık, "Kur'an", TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 15 Ocak 2020).

⁴ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcû'l-luğa ve sihâhu'l-Arabiyye* (Kahire, 1956) "kr'e" md.; Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, nşr. M. Seyyid Kîlânî (Kahire, 1381) "kr'e" md.

son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtîha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça muciz bir kelâmdır.⁵

Kur'ân-ı Kerîm birçok yerde "el-kur'ân" ve "el-kitâb" kelimele-
rini kullanarak kendisinden bahseder. Bu isimler onun hem okunan
hem yazılan bir vahiy olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber
nazil olan ayetleri önce insanlara tebliğ ediyor, sonra bunu vahiy
kâtiplerine yazdırıyordu. Ancak o dönem okuma yazma bilenlerin
az olması nedeniyle yazma işi az sayıda Müslümanla sınırlı kalı-
yordu. Mekke döneminin sonlarından itibaren okuma yazma öğ-
renenlerin sayısında artış görülmüş, özellikle Medine döneminde
yazı bilenlerin sayısı çoğalmıştır.⁶ Ayrıca nâzil olan ayetler, Mekke
döneminin ilk yıllarından itibaren yazılmış olduğuna dair bizzat
Kur'ân- Kerim'de, hadis kaynaklarında ve tarih kitaplarında bilgiler
bulunmaktadır.⁷

Kur'ân Dilinin İrab Yönü

İ'râb kelimesi; "Araplaştırmak", "bir kelimeye Arapça şekil ver-
mek", "hakiki bir çöl Arabı gibi konuşmak"⁸ manasına geldiği gibi
"bir şeyin aslını ve hakikatini ortaya çıkarmak, açıklamak", "kai-
delere uygun ve hatasız konuşmak", "Arap olmasa bile hatasız
Arapça konuşmak"⁹ anlamlarını da taşımaktadır. Terim olarak i'râb

⁵ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî (Beyrut, 1412), 62.

⁶ Abdulhamit Birışık, "Kur'an".

⁷ bk. el-Furkân 25/5; et-Tûr 52/1-3; Abese 80/11-16; el-Beyyine 98/2; Ahmed b. Han-
bel, *el-Müsned* (Kahire, 1969), 3/ 12, 21, 39, 65; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail
el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr (Dâru Tavki'n-Necât,
1422), "Cihâd", 129, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 4; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-
Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), "İmâre", 24/92-94,
"Zühd", 16/72; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn
Mâce* (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), "Cihâd", 45; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-
Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), "Tefsîr", 10; İbn Hişâm,
es-Sîretü'n-nebeviyye, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut, 1410), 1: 370-373.

⁸ J. Weiss, "İrab", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1987), 5(2)/1012.

⁹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut:
Dâru Sâdır, ts.), 1/588; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali
en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.), 1/35, 36; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*,
11/362.

kelimesi “Arap dilinin cümle yapısını (nahiv) incelemek” demektir. Hz. Peygamber’in, *وَأَلْتَمِسُوا عَرَابِيَّهُ*، وَأَعْرَبُوا الْقُرْآنَ، “Kur’ân’ı i’rab ediniz, onun garîb lafızlarını araştırınız”¹⁰ şeklindeki hadisiyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer gibi sahabeler Kur’ân’ın i’rab edilerek okunmasının daha sevap olduğunu belirtmişlerdir.¹¹ Bu ifadelerde geçen i’rab lafzı sözlük anlamında olup “Kur’ân’ı kelime kelime açıklayarak ve anlayarak, bilinmeyen kelimelerin manasını araştırıp öğrenerek okumak” anlamındadır.¹² Dil âlimleri tarafından i’rab kelimesine verilen terim anlamı ise daha sonraları ortaya çıkmıştır.¹³

İrâb ilminin, bütün şer’î ilimlerle bir irtibatı vardır. Dolayısıyla ayetlerde kastedilen manaya ulaşmak için i’râb ilmini bilmenin zorunlu olduğu belirtilmiş ve nahiv ilmini bilmeyenlerin fetva vermesinin caiz olmadığı ifade edilmiştir.¹⁴

Bu arada Hz. Muhammed (s.a.v) ve ilk halifeler döneminde istilâhî anlamın oluşmaması nedeniyle rivayetlerdeki i’râb kelimesini, diğer dönemlerde nahiv ilminin karşılığı olarak kullanılan i’râb kelimesiyle karıştırmamak lazımdır.¹⁵ İlk dönemde i’râb kavramı ayetlerin “manalarını tespit etmek” anlamında kullanıldığı için¹⁶ İrâbu’l-Kur’ân kelimesinin o dönemdeki anlamı, Kur’ân’da manası bilinmeyen lafızların ve garip kelimelerin açıklanması anlamında olup, nahivdeki i’râb anlamına gelmemektedir.

Arap olmayan milletlerin Araplarla bir arada bulunması neticesinde Kur’ân, yanlış okunmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir’in emriyle Kur’ân ayetleri bir araya getirilmiş, Hz.

¹⁰ Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut, 1411), 2/439; Ebu’l-Ca’fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs, *İrâbu’l-Kur’ân*, thk. Şeyh Hâlid Ali (Beyrut, 2008), 1/9; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Beyrut, 2006), 1/41-43.

¹¹ Nîsâbüri, *el-Müstedrek*, 2/439; Nahhâs, *İrâbu’l-Kur’ân*, 1/9; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/41-43.

¹² Suyûtî, *el-İtkân*, 1407/1987, 2/1194.

¹³ Yakup Civelek, *Arap Dilinde İrâb Olgusu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 119.

¹⁴ bk. Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi’l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 4.

¹⁵ Civelek, *Arap Dilinde İrâb Olgusu*, 118.

¹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut, 1988), 1/185.

Osman döneminde mushaf nüshaları çoğaltılıp çeşitli merkezlere gönderilmişti. Daha sonra da bu hatalı okuyuşları büyük oranda önleyen noktalama ve harekeleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö.69/688), kendisine verilen görev neticesinde yaptığı noktalama ve harekeleme işlemi için إعراب القرآن "Kur'ân'ı i'rab etmek" tabirini kullanmıştır.¹⁷

1.1. İrabin Manaya Etkisi

Kur'ân âyetlerinin farklı i'râb şekillerini ihtiva etmesi ve çeşitli manalara işaret etmesi, onun mu'ciz olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸ Kur'ân'ın kendine has ifade biçimi ayetlerdeki bazı kelimelerde i'râbın çeşitliliğine sebep olmaktadır. Kur'ân, Arapça olarak gönderilmiş olması nedeniyle bu dilin özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle Arapçanın dil özelliklerinden kaynaklanan nahvî çeşitlilik Kur'ân-ı Kerîm için de geçerlidir.¹⁹ Arapçada bir kelimenin cümledeki konumunun tespit edilmesi, sonundaki i'râb alâmetine bağlıdır. Şayet kelimenin sonundaki bu alâmet kelimenin takdîrî veya mebnî bir i'râba sahip olması nedeniyle görülmez ise i'râbın çeşitliliğine sebep olabilmektedir. Mesela, سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ayetindeki²⁰ الْأَعْلَى kelimesinin sonunda i'râbın belli olmaması sebebiyle kelime iki şekilde irap edilebilir. Birincisi اسم kelimesinin sıfatı olarak mansub, ikincisi ise رَبِّ kelimesinin sıfatı olarak mecrur olabilir.²¹

1.2. İrabin Metne Etkisi

Arapçanın sahip olduğu niteliklerin yanında Kur'ân'a ait bazı nitelikler de ayetlerdeki i'râb çeşitliliğini çoğaltmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e ait olup çeşitliliğe neden olan en önemli konu, içerisinde genel kurala aykırı nahvî unsurların bulunmasıdır.²² Mesela وَمَنْ يَرْعُبْ

¹⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*, nşr. İzzet Hasan (Dimaşk, 1986), 4.

¹⁸ Muhammed Hamâse Abdillâtîf, "Ta'addud-u evcuhi'l-i'râb fi'l-cumleti'l-Kur'âniyye-esbâbuhû ve delâletuhû", *Journal of Qur'anic Studies* 5/2 (2003), 173.

¹⁹ Muhammed Abdülhâlık Adîme, *Dirâsât li-uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire, ts.), 1/13.

²⁰ el-A'lâ 87/1.

²¹ Mahmûd Hasan el-Câsim, "Esbâbu't-ta'addüd fi't-tahlîli'n-Nahvî", *Mecelletu'l-Luğati'l-Arabi'l-Ürdünî* 66 (1424), 108.

²² Daha geniş bilgi için bk. Soner Gündüzöz, "Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I", *Ondokuz-*

ayetindeki²³ *نَفْسُهُ* kelimesi temyiz olup marife isme muzaf olması sebebiyle marifelik kazanmıştır. Oysa temyizın nekra olarak gelmesi gerekiyor. Bazı gramerciler ise bu kelimenin mef'ûl'ün-bih olduğunu ifade etmektedir.²⁴

Yine Kur'ân'da i'râbın çeşitliliğine neden olan bir diğer konu Kur'ân'daki bazı ayetlerin değişik kıraatlerle farklı okunabilmesidir.²⁵ Mesela, Mâide sûresi 6. Âyetteki;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)” ayetindeki *وَأَرْجُلَكُمْ* kelimesinin mansûb kıraatte *وُجُوهَكُمْ* kelimesine atıf yapılması nedeniyle ayakların da yıkanması anlamı çıkar. *بِرُءُوسِكُمْ* kelimesine atfedilmesi sebebiyle *وَأَرْجُلَكُمْ* şeklindeki mecrûr okuyuşta ise meshinin gerektiği manasına ulaşılmaktadır. Diğer taraftan Hasan-ı Basrî de bu kelimeyi merfû okumuştur. Bu kıraate göre ise “İster topuklara kadar yıkayın, ister meshedin!” anlamına gelmektedir.²⁶

Kur'ân'da i'râbın çeşitliliğine sebep olan bir diğer husus da Nahiv âliminin kabul ettiği fikhî ve itikadî düşünce sistemidir. Bu durum onun nahiv bilgisini de biçimlendirmiş ve meseleye bu açıdan bakmasına sebep olmuştur. Her bir nahiv âliminin i'râba kendi inanç penceresinden bakması ve onu bu inancına destek olarak görmesi nahvî çeşitliliğe kaynaklık etmiştir.²⁷ Mesela; Hz. İbrâhim'in, putperestlerin

mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2002), 77-94; Soner Gündüzöz, “Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme II”, *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 121-140.

²³ el-Bakara 2/130.

²⁴ Câsim, “Esbâbu't-ta'addüd fi't-tahlîli'n-Nahvî”, 104.

²⁵ Bk. Muhammed Abdullah Velid Hüseyin, *Nazariyyetu'n-nahvi'l-'arabi fi dav'i ta'addüd-i evcuhi't-tahlîli'n-nahvi* (Amman, 2009), 139-159; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 252.

²⁶ Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âtî's-seb' ve 'ileluhâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Kahire, 1992), 1/143; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Yûsuf el-Hammâdî (Mısır: Mektebetu Mısır, ts.), 2/11, 12.

²⁷ Bk. Velid Hüseyin, *Nazariyyetu'n-nahvi'l-'arabi*, 109-232; Câsim, “Esbâbu't-ta'addüd fi't-tahlîli'n-Nahvî”, 96.

inançlarındaki mantıksızlığı açıkça ortaya koymak üzere Sâffât sûresi 96. âyette geçen, وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ “Oysa sizi de yaptıklarımızı da Allah yarattı” şeklindeki sözü iki şekilde açıklanmıştır: Mutezilî müfessir Zemahşerî (ö.538/1144), ayetindeki “مَا”nın ism-i mevsûl olduğunu savunmuştur.²⁸ Dolayısıyla anlam “Sizi de sizin yaptığımız putları da Allah yarattı.” şeklinde olacaktır. Böylece yaratılmış olanın yaratılana ortak koşulmasındaki mantıksızlık dile getirilmektedir. İkincisi ise “Sizi de sizin amellerinizi, işlerinizi de Allah yarattı.” şeklindedir. Bu durumda Allah istemese ve insanlara çalışma gücü ve imkânını vermeseydi hiç kimsenin hiçbir eylemde bulunması mümkün değildi. Ehl-i sünnet âlimleri bu açıklamayı benimsemişlerdir.²⁹

2. Kur'ân Dilinin Özellikleri

2.1. Dilin Tanımı

Dil, belirli bir toplumun konuştuğu sistemin adıdır. Bu nedenle dil için birçok tanım yapılmıştır. Genelde birçok dilci kendi düşünce sistemine göre dili tanımlamıştır. Mesela Yunanlı filozof Platon (Eflatun); “kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla özne ve yüklemeler aracılığıyla anlaşılabilir duruma getirmektir,”³⁰ şeklinde dili tanımlamıştır. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure dilin, hem dil melesinin toplumsal bir ürünü, hem de bu melesinin bireylerce kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu bir uzlaşmalar bütünü olduğunu belirtir. Ona göre dil, varlığını yalnızca topluluk üyeleri arasında yapılmış, kendiliğinden oluşan bir tür sözleşmeye borçludur.³¹ Walter Porzig'e göre ise dil “belirli bir grup insanın birbiriyle konuşmasını sağlayan araçların tümüdür.”³²

Arapçada, dil kelimesinin karşılığı olarak *lügat ve lisan* kelimelelerinin kullanıldığı görülmektedir. *Lügat* kelimesi Kur'ân'ı Kerim'de geçmemektedir. *Lisan* kelimesi ise Kur'ân'da birden fazla anlamda kullanılmıştır.

²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/684.

²⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı), 4/544.

³⁰ İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1998), 53.

³¹ Ferdinand de Saussure, *Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (İstanbul, 1998), 38-45, 108, 109.

³² Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü (Ankara, 1995), 67.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمُ السِّنْتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“O gün aleyhlerinde dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şehâdet edecektir.”³³ âyetiyle;

... يَقُولُونَ بِالْسِّنْتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ...

“Kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söyleyecekler,”³⁴ âyetinde kullanılan “lisân” kelimesi, insanın tat alma ve konuşma organı anlamında kullanılmıştır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

“ve biz her gönderdiğimiz Resulü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik”³⁵

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ

“Andolsun ki biz onların, “Kur’ân’ı ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır.”³⁶ ayetleri ile Rûm, 22; Şuarâ, 195; Ahkâf, 12. âyetlerde ise iletişim aracı anlamında kullanılmaktadır.³⁷ Ancak;

فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاللِّسْنَةِ حِدَادٍ أَشْحَةً عَلَى الْحَيِّرِ

“...O korku gidince, hayra karşı pek düşkün adamlar tavrıyla, sizi keskin dilleriyle incitirler.”³⁸ ayetindeki dil kelimesi (باللِّسْنَةِ حِدَادٍ -keskin dilleriyle) ise, dilin anlatım şeklini ifade etmektedir.³⁹

Arap dili ve belagatinin önde gelen âlimlerinden biri olan Ebû Osmân el-Câhiz (ö. 255/869) dili şöyle tanımlamaktadır: “Dil, bir toplumun konuştuğu, belirli kuralları olan ve ifadeler ya da cümleler şeklinde birleşen lafızlardır.”⁴⁰

İbn Haldûn dili, konuşan kimsenin amaç ve maksadını anlatmaktan ibaret olarak görmektedir. Bu anlatma da dile ait bir eylem-

³³ Nûr 24/24.

³⁴ el-Fetih 48/11.

³⁵ İbrâhîm 14/4.

³⁶ en-Nahl 16/103.

³⁷ bk. Dücane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an* (İstanbul: Tıbyan Yayınları, 1995), 59.

³⁸ er-Rûm 30/22.

³⁹ bk. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut, 1402/1983), 2/339.

⁴⁰ Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-hayevân* (Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-Arabi, 1969), 1/348.

dir. Dolayısıyla bu dile ait fiili gerçekleştiren organda yerleşik olarak bulunan meleke de lisandır ve her toplumun kendi ıstılahlarına (uzlaşmalarına) göre oluşmaktadır.⁴¹

İbn Cinnî'ye göre ise, “*Dil, her milletin maksadını, gayesini ve düşüncesini anlattığı seslerden meydana gelen konuşma düzenidir.*”⁴²

Dilin en önemli görevi bir iletişim aracı olmasıdır. Yüce Allah (c.c), Kur'ân'ın dili olarak Arapçayı seçmiştir. Arapçanın en belirgin özelliği de muktezay-ı hâli (Üslupta yere, zamana, hitap edilen kişilere ve duruma göre dili ayarlama) gözetip ona göre söz söylemektir. Klasik dil bilimcileri bunu terim olarak 'belâgat' diye tanımlamışlardır. Yazılı bir metin incelenmek istendiğinde sadece yapı özellikleri değil aynı zamanda üslup özellikleri de beraber değerlendirilmelidir. Kur'ân-ı Kerim hem dil hem de o dilin kullanım üslubu açısından mu'ciz bir kelimadır. Nitekim Kur'ân, lâfız ve o lâfızla tamamlanan anlam ve her ikisini bir arada toplayan nazım olmak üzere üç unsuru içerir.

2.2. Kur'ân Metninin Dil Özellikleri

Kur'ân-Kerim, Arap dili ve edebiyatında bulunan tüm anlatım sanatlarını kullanmış,⁴³ aynı konuları muhtelif üslûplarla dile getirmiştir. Öte taraftan dil hatalarından tamamen arınmış, edebî üstünlüğünü daima muhafaza etmiş, kelimeleri birbiriyle ve içinde yer aldıkları cümlenin bütünüyle tam bir uygunluk göstermiştir. Kur'ân-ı Kerim belagatin unsurlarından biri olan nazım (söz dizimi) konusunda da erişilmez bir üstünlüğe sahiptir. Kur'ân'da herhangi bir kelime yerinden oynatıldığı takdirde bunun dil kurallarını ihlâl edeceği açıkça görülür.⁴⁴ Kur'ân'ın fesahat ve belâgat açısından Arap ediplerinin erişemeyeceği böyle bir üstünlük taşıması ve nesirle şiir dışında farklı bir üslûba sahip bulunması, onun hata yapmayan ve

⁴¹ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (Dımaşk: Mektebetü'l-hidâye, 2004), 2/367.

⁴² Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1952), 1/33; Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Muzhîr fi 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/7, 8.

⁴³ Ebu'l-Hasen Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm (Kahire: Dâru'l-maârif, ts.), 70-100.

⁴⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2020).

her şeyi bilen Allah'ın kelâmı olduğunu gösterir.⁴⁵ Kur'ân'ın indiği dönemde Arapların fesahat ve belâgatı dışında Allah kelâmı olduğunu fark edebilecekleri başka bir imkânları bulunmadığı gibi bu sırada Kur'ân'ın henüz az bir kısmı vahyedilmiş bulunuyordu. Buna rağmen Kur'ân'ın fesahat ve belâgatı Arap ediplerini cezbediyordu. İ'câz konusu üzerinde araştırma yapan âlimlerin büyük bir kısmının Kur'ân'ın dil mûcizesi oluşunu kabul etmesi bu durumu kanıtlayan bir delildir.⁴⁶

2.2.1. Kur'ân'ın Dili Arapçadır

Kurallı ve gramatik bir dil olan Arapça, Kur'ân'ın asıl unsurlarındandır. Diğer taraftan kelime türetme açısından da oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Allah ile kulu arasında irtibatı sağlayabilecek ifade gücüne sahiptir. Nitekim Allah, Kur'ân'ın Arapça olarak nazil olması hakkında *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* "Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik."⁴⁷ demektedir.

Kur'ân'ın Arapça olması ve bu dilin imkânlarını güzel bir şekilde göstermesi, onun tarih boyunca hep hayatın içinde olup hayatın üstünde kalmasını sağlarken zaman içerisinde toplumsal yaşamda meydana gelen değişikliklere rağmen insanlığa hidayet rehberi olması özelliğini korumuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, bütün insanlığa hitap ettiği halde, niçin Arapça olarak nazil oldu şeklinde akıllara bir soru gelebilir. Öncelikle Kur'ân, Araplar arasından seçilmiş bir peygambere nazil olduğuna ve öncelikle onlara hitap ettiğine göre dilinin Arapça olması doğal bir durumdur. Fakat onun muhatapları sadece Araplar değil bütün insanlardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim kendisini insanlar için bir hidayet kaynağı, bir uyarıcı ve müjdeleyici, bir öğüt, şifa ve rahmet olarak tanıtır.⁴⁸ Öyle ise Kur'ân'ı sadece Araplara hasretmek, diğer insanların onun rahmet, şifa ve hidayetinden faydalanmasına engel olmak, Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetini⁴⁹ daraltmak anlamına

⁴⁵ Ahmed Cemâl el-Ömerî, *Mefhûmu'l-i'câzi'l-Kur'ânî hatte'l-karni's-sâdisi'l-hicrî* (Kahire, 1984), 267-390.

⁴⁶ Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *el-Beyân fi i'câzi'l-Kur'ân* (Amman, 1989), 125-141.

⁴⁷ Yûsuf 12/2.

⁴⁸ bk. Yûnus 10/57; el-İsrâ 17/82.

⁴⁹ bk. el-A'râf 7/156

gelmektedir. Ancak burada ilk düşünülmesi gereken konu Kur'ân'ın kadim bir metin olmasına rağmen anlaşılır olmaya devam etme özelliğidir. Yani son Peygambere nazil olan kitabın değişime maruz kalmayan bir dilde olması gerekliydi. Bu nedenle dil olarak Arapça seçilmiştir. Arap dilinin, belagat, fesahat gibi özelliklerinin yanında değişmeme gibi bir niteliğe de sahiptir. Asr-ı saadette edebiyat ve eğitim dili ne ise bugün de aynıdır.⁵⁰

2.2.2. Kur'ân'ın Dili Sâdedir ve Konuşma Dilini Kullanır

Kur'ân-ı Kerîm kendisini mubîn olarak nitelemiştir. Kur'ân'ın bu özelliği, onun ayetlerinin net ve anlaşılır olduğu ve insanlığa gerçekleri açıklayan ayetler anlamına gelir. Fakat anlaşılır olması, muhataplarının muhtelif seviye ve kültürlere sahip olmalarından dolayı farklılık arz eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm aynı anda farklı insan topluluklarına hitap eder. Bu nedenle sıradan insanlar, kendi bilgi ve tecrübelerine göre sathî bir manayı anlarken, bu işin ehli olan insanlar lafızların köklerine kadar inerek daha değişik manaları kavrarlar.

Şunu da belirtmek gerekir ki; Mekkî sûrelerin konuları, daha çok fesahat ve belâgat sergileyip şiirsel bir dile sahip iken Medenî sûrelerin muhtevasını oluşturan konular buna uygun olmadığından bu sûrelerin üslûbu muhtevaya uygun olarak daha sadedir. Mecaza, istiarelere ve sembolik ifadelerle daha az yer verilmiş, anlatımda açıklık göze çarpmaktadır. Mekke döneminin özellikle ilk zamanlarında inen sûre ve âyetlerin daha kısa olmasına karşılık Medenî sûrelerde muhtevanın gereği olarak hacimlerin giderek genişlediği görülür.⁵¹

Mekkî sûre ve âyetlerde ilk nâzil olanlardan itibaren genellikle Allah'ın birliği inancı ibadetlerin ana gerekçesi olarak gösterilir. Namaz, oruç gibi ibadetlerden önce çeşitli âyetlerle insanlarda ibadet şuurunun geliştirilmesi hedeflenmiştir. Öncelikle teşbih, zikir, takvâ, tövbe, ihlâs, havf ve tevekkül, gibi kavramlarla ifade edilen, ahlâkî ve mânevî olgunluk sağlayan kulluk sorumlulukları teşvik edilmiştir.

Genelde Kur'ân, insanlığa onların anlayacağı dili esas alarak hi-

⁵⁰ A. Cüneyt Eren, "Kur'ân Metninin Dil Özellikleri", *EKEV Akademi Dergisi* 59 (2014), 136.

⁵¹ Mustafa Çağrıncı, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2020).

tap eder. Ancak Kur'an lafızlarının delalet ettiği mânaların sadece gündelik Arap dilinin delaletiyle sınırlı olmadığı hususuna dikkat edilmesi gerekir. Çünkü muhatabın tespiti sadece lafız ve lügat bilgisiyle mümkün değildir.⁵²

Kur'an'ın muhtevasında çelişik bir durum bulunmamaktadır. Kur'an'ın peyderpey nâzil olmasına ve vuku bulan olaylarla irtibatlı olarak yirmi üç yılda tamamlanmasına rağmen hiçbir âyeti diğeriyle çelişmemiş, nâzil olan âyetler farklı sûrelere ait oldukları halde neticede birbiriyle tam bir uyum göstermiştir. Kur'an'ın dinî öğretisi mâkul olup insanın zihnini ve gönlünü rahatlatan bir mahiyet arz eder. Kur'an'ın dünyevî öğretisi de evrensel değerler niteliğinde olup insanlar için vazgeçilmez bir özellik taşır.⁵³ Kur'an'ın harfleri ve kelimeleri insanı ruhî açıdan etkileyebilecek ilginç bir düzenlemeye sahiptir. Dolayısıyla Kur'an'ın okunuşundan doğan büyüleyici mûsikisinin dinleyenleri cezbetmesi ve tekrar tekrar dinlenmesine rağmen bıkkınlık duygusu uyandırmaması onunu i'câzi olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra insanın psikolojisine önem vermesi, çok yönlü telkin, irşad, özendirme ve uyarma yöntemlerini bir arada kullanması da ayrı bir i'câz noktası olarak kabul edilir.⁵⁴

2.2.3. Kur'an Yedi Harf Üzerine İndirilmiştir

Yedi Harf (el-Ahrufu's-seb'a) Kur'an-ı Kerim'in lafızları ve kıraati ile ilgili yedi vecih veya lehçe olarak anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu dil olan Arapçada telaffuz, mâna, kelime veya imlâ farklılığı gösteren çeşitli lehçeler vardır. Bunların içinde Kureyş lehçesi fesahat, belagat, incelik ve zenginlik bakımından diğerlerine göre üstünlük kazanmıştır. Hicretin 9. senesinden itibaren insanlar toplu olarak İslam dinine girmeye başladılar. İslam'a girenlerin büyük bir kısmı Kur'an'ı Kureyş lehçesi ile okumada zorlanınca konuşulmakta olan diğer yaygın fasih Arap lehçeleri ile okunabilmesi hususunda ruhsat verilmiştir.⁵⁵

⁵² Eren, "Kur'an Metninin Dil Özellikleri", 136, 137.

⁵³ M. Reşid Rızâ, *Tefsîrül-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîru'l-Menâr* (Kahire, 1353), 1/207; Mahmûd Seyyid Şeyhûn, *el-İ'câz fî nazmi'l-Kur'ân* (Kahire, 1978), 23; el-Hâlidî, *el-Beyân fî i'câzi'l-Kur'ân*, 321-325.

⁵⁴ Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân".

⁵⁵ bk. İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî (Kuveyt, 1973),

Bazı âlimlere göre yedi harf, dil veya lehçe, Kur'ân'ın metni- ne dağılmıştır. Bu da telaffuzdaki farklılığa rağmen mananın aynı olması hem telaffuzun hem mananın farklı olması, bir kelimenin fazlalık veya noksanlığı, hareke değişikliği ya da takdim-tehir gibi kelimelerin medd veya kasır itibarıyla aslına ve eda keyfiyetine ait farklılıklardır.⁵⁶

Bunlardan birisi de Kur'ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve bu kelimelerin telaffuzlarında meydana gelen değişik kıraatlerdir. Her kıraat vechi ile değişik manalar elde etmek mümkündür.⁵⁷

Örneğin Yûsuf suresi 81. ayette Yâkub (a.s)'in çocuklarının (إِنَّ أَبْنَاكَ) 'Senin oğlun hırsızlık yapmış' derken, bu kıraat dışında İbn Abbas (r.a) kanalıyla gelen diğer bir rivayete göre ayet (إِنَّ أَبْنَاكَ سُورَى) 'Oğluna hırsızlık isnad edildi' anlamı veren bir başka kıraat daha vardır.⁵⁸

2.2.4. Kur'ân'ın Dili Dünyevî Olup Nâzil Olduğu Dönemin Özelliklerini Taşır

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet-cehennem ve ahiret hayatı gibi konular anlatılırken, insanların bu dünyada görüp tanıdıkları, algılama güçlerinin dâhilinde olan varlıklara denk gelen kavram ve ifadeler kullanılmaktadır. Vahiy dili için böyle bir metodun seçilmiş olmasının nedeni, insan aklının her şeyi algılama gücüne sahip olmayıp sınırlı olmasıdır.⁵⁹

Kur'ân, indirildiği dönemin kültürel değerlerini ve mevcut şartlarını kullanır. Ayrıca nazil olduğu zaman dilimine ait nesne ve unsurları bir araç olarak kullanır ve onların vasıtasıyla evrensel mesajlar verir. Ancak vermiş olduğu misaller geçmişten günümüze tüm zamanlarda yaşanabilecek hadiselerle küllî bir kısım kaideler olarak yansır.

Arap dili özellikle Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde yaşanan hayat tarzını ve dönemdeki Hicaz bölgesinin dilsel ve kültürel özel-

3/285; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: Dâru's-Şa'b, 1987), 6/184; Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1421), 1/313.

⁵⁶ Eren, "Kur'ân Metninin Dil Özellikleri", 38.

⁵⁷ bk. Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi't-Tefsîr ve'l-Ahkâm* (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1996), 1/107.

⁵⁸ Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/56.

⁵⁹ Müslim Abdullah Müsâid, *Gelişme Döneminde Tefsîr*, çev. Muhammed Çelik (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 54.

liklerini yansıtmaktadır. Haliyle Kur'ân'daki kelimelerin anlam çerçevesi de büyük oranda o dönemin sosyo-kültürel şartları altında şekillenmiştir.⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm bazen Arapça gramer kural ve kaidelerinin dışına çıkarak iletmek istediği mesajı vurgulamak için dikkatleri o mesaj üzerine çeker. Kur'an, mevcut Arap diline tamamen teslim olmak yerine, zaman zaman onun belli unsurlarına yeniden şekil verip tasarladığı da olmuştur.⁶¹ Mesela Yûsuf sûresi 29. ayetinde Mısır Azizinin hanımına müennes kipi ile seslenilmesi gerekirken (الخطاطين) ifadesi kullanılmasında da bu hikmet göze çarpmaktadır. Yine aynı sûrenin 30. ayetinde geçen başka bir misalde de (قال نسوة) “Kadınlar dedi ki” cümlesinde fiilin müzekker kipi ile gelmesi yaygın gramer kurallarının dışında bir durumdur. Nahiv kuralına göre fiil cümlesinin başında yer alan fiil sadece failinin müzekker ve müennesliğiyle uyum içinde olmak zorundadır.⁶² Arapçada müfred-müennes için bir fiil formu da mevcuttur ancak bu ifadede konuşanlar kadınlar olmasına rağmen erkekler için kullanılan fiil formu kullanılmıştır. ‘Bedeviler dedi ki’ derken de (قالت الأعراب) şeklinde yine müzekker veya müennes için kullanılan fiil formunu tercih etmek Arapçada sorun çıkarmamaktadır.⁶³ Nitekim Arapça, gramer kaidelerini Kur'ân'dan alır. Kur'ân Arapçaya tâbi olamaz.

2.2.4. Kur'ân Garip ve Yabancı Kelimeleri Barındırır

Bu konuda üç temel görüş bulunmaktadır. Birinci görüş Kur'ân'da yabancı kelimelerin bulunmadığı görüşüdür. Bu görüşte olanlar

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ

“Eğer biz onu başka dilde bir Kur'an yapsaydık onlar mutlaka, ‘Onun

⁶⁰ Şahin Güven, Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu (İstanbul, 2005), 40.

⁶¹ Güven, Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu, 40.

⁶² Fakat Arapçada cem'i teksîrler mecâzi müennes olarak kabul edilirler. Yani fail, cem'i teksîr ise bu durumda fiilin müzekker ya da müennes olması caizdir. (نسوة) kelimesi müennes olmasına rağmen cem'i teksîr olduğundan dolayı fiil müzekker gelmiştir. Yine (الأعراب) kelimesi müzekker olmasına rağmen cem'i teksîr olduğundan dolayı fiil müennes gelmiştir. Konuyla ilgili bkz. Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-zehab fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab (Beyrut, 2001), 22.

⁶³ Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l- Kur'ân, 9/176.

*âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?' derlerdi."*⁶⁴ meâlindeki âyetle, Kur'ân'ın Arapça indirildiğini ifade eden Yûsuf 12/2; eş-Şûrâ 42/7 âyetlerini delil getirirler. Bu görüşün savunucularından İmam-ı Şâfiî Arapçanın çok zengin bir dil olduğunu, onu Hz. Muhammed'den (s.a.v) başkasının tam manasıyla idrak edemeyeceğini, dolayısıyla Kur'ân'da yabancı kelime bulunduğunu ileri sürenlerin Arapçanın bu cihetini bilmediklerini ifade eder.⁶⁵ Taberî, kendi tefsirinin birçok yerinde Kur'ân'daki yabancı kökenli kelimelerle ilgili rivayetleri aktarır ve Arapça ve Farsçada kullanılan kelimelerin sadece bu dillere ait görülmesinin cehalet sayıldığını, bunların lafız ve mâna olarak her iki dilde de görüldüğünü ileri sürer.⁶⁶ Fakat âyetlerde Kur'ân'ın Arapça olduğunun ifade edilmesi bazı kelimelerinin yabancı dillerden gelmesine engel değildir. Kur'ân'da bu ifadeyle dilin işlevsel niteliğine vurgu yapılmakta ve aslı hangi dilden olursa olsun Araplarca kullanılan kelimeler Arapça sayılmaktadır. es-Suyûtî, Mucâhid, İkrime, İmâm eş-Şâfiî, İbn-i Cerîr et-Taberî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ İbn-i Fâris'in bu görüşte olduğunu belirtir.⁶⁷

Kur'ân'da yabancı kelimelerin bulunduğunu kabul edenler arasında es-Suyûtî, İbn-i Cinnî, İbn-i Abbâs, el-Cüveynî, İbnü'n-Nakîb, Ebû Meysere, ed-Dahhâk ve Saîd b. Cübeyr gibi isimleri sıralar.⁶⁸ Bu yaklaşım dünyadaki tüm dillerin Kur'ân'da mevcut olduğunu ileri sürmeye kadar uzanmaktadır.⁶⁹ Kur'ân'da yer alan yabancı kelimelere dair birçok rivayet İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Mesela ona göre "aslan" mânasındaki "kasvere" (el-Müddessir 74/51) ve "Gece kalkmak" anlamındaki "nâşie" kelimeleri (el-Müzzemmil 73/6) Ha-beşçedir. Sîbeveyhi *el-Kitâb*'ında, İbn Kuteybe *Edebu'l-kâtib*, Zeccâc *İ'râbu'l-Kur'ân*, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm *el-Ğarîbü'l-musannef*, İbn

⁶⁴ Fussilet 41/44

⁶⁵ bk. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358), 41, 42, 47.

⁶⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. Mahmûd M. Şâkir (Kahire, 1968), 7/262.

⁶⁷ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, ts.), 1/136; Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fî mâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb*, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâsimî (İhyâu't-turâsi'l-İslâmî, ts.), 57-59.

⁶⁸ bk. Suyûtî, *el-Muhezzeb*, 31, 62.

⁶⁹ bk. Suyûtî, *el-Muhezzeb*, 60, 61.

Düreyd *el-Cemhere*, İbn Cinnî *el-Hasâ'is*, Se'âlibî *Fıkhu'l-luğa* ve İbn Sîde *el-Muhassas* adlı eserlerinde ve diğer birçok müellif sözlüklerinde Kur'ân'daki yabancı kökenli kelimelere yer vermiştir.⁷⁰ Bu tür kelimeleri ilk defa müstakil bir eserde toplayan müellif Suyûtî'dir. *el-Muhezzeb fîmâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb* adlı eserinde 118 kelimeyi inceleyen müellife göre muarreb kelimeler başka dillerden alınmış olmakla birlikte bazı değişikliklerle Arapçaya dönüştürülmüş ve bu dilin birer unsuru haline gelmiştir. Dolayısıyla bunların Arapça veya yabancı olduğunu savunanların bakış açılarına göre haklı sayıldığını ifade etmiştir.⁷¹

Kur'an'da muarreb kelime olmasının hikmeti, Kur'an'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva etmesi ve her şeyi haber vermesidir. Arapların çokça kullandığı, kulağa hoş gelen, hafif olan her dildeki kelimeleri Kur'an kendisi için seçmiştir. Kur'an'ın semavî kitaplara göre üstün olan bir özelliği de yabancı kelimeler kullanmadığı hâlde bütün Arap lehçelerine ait kelimeler olduğu gibi Rumca, Acemce ve Habeşçe gibi birçok dile ait kelimeleri içinde barındırmasıdır. Çünkü Peygamberimiz, bütün insanlığa gönderilmiştir. Dolayısıyla Kur'an her milletin dilini içinde barındırmaktadır. Suyûtî'ye göre bu kelimeler değişikliğe uğrayarak Arapçalaşmış ve bu dilin bir unsuru haline gelmiştir.⁷² Suyûtî, *el-Muhezzeb fîmâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb* adlı eseri ile *el-Mutevekkilî* adlı eserinde muarreb kelimelerin sayısını 117'ye kadar çıkarırken, *el-İtkân* adlı eserinde ise 120 muarreb kelimenin kökünü ve Arapça karşılığını alfabetik sıraya göre vermiştir.⁷³

Kur'ân-ı Kerîm; Rabb, İlâh, Melik, Kitab, Vahy, Din, Millet, Şeriat, İbadet, Takvâ, İhsan, İhlâs, Velî, Nur, Nebî, Rasûl, İslâm, İman gibi ele aldığı pek çok kelimeyi kavramlaştırmıştır. Ayrıca Muhkem, Müteşâbih, Tefsir, Te'vil, Nâsih, Mensuh gibi kavramlar herhangi bir dile tercüme edilemezler. Kur'ân'da yer alan bir ifadenin söz-

⁷⁰ bk. Ebû Bişr Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire, 1988), 4/303, 304; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa* (Haydârâbâd, 1344), 1/25; 3/316; Ebu'l-Hasan Ali İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Cefâl (Beyrut: Dâru'l-İhyâit-Turâs, 1996), 14/39.

⁷¹ bk. Suyûtî, *el-Muhezzeb*, tür. yer.

⁷² bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 3/938.

⁷³ bk. Suyûtî, *el-Muhezzeb*, 57 vd.; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/934-974.

lük ve ıstilah anlamının karıştırılması, ayetin yanlış anlaşılmasına sebep olacaktır. Mesela; *كَمَنْ لَّ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ* “Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider.”⁷⁴ ayetinde geçen “الْكُفَّار” kelimesi “örtmek, bürümek” anlamına gelen “kafir” kelimesinin çoğuludur. Burada ise tohumu toprağa atıp onu örten çiftçi kastedilmektedir. Oysa kâfir kelimesinin İslam’la kazandığı yeni ıstilahî anlamı Allah’ın açık ayetlerini örtme anlamındadır. Ayette geçen bu ifadenin sözlük anlamı ile ıstilahî anlamı karıştırılırsa, teşbih edilen yağmurun bitirdiği ürünün, çiftçilerin değil kâfirlerin hoşuna gittiği anlamı çıkacaktır.

2.2.5. Kur’ân Dili Mu’cizdir

Kur’ân, Allah’ın bir vahyi olarak Cebrail (a.s) tarafından Hz. Muhammed (sav)’e getirilmiş bir mucizedir. Kur’ân o kadar mükemmel ve yücedir ki hiçbir insan ve cin en kısa suresiyle kıyaslanabilecek tek bir sure yazamaz. Muhtevasında ve gelecek hakkındaki bilgilerinde Hz. Muhammed (sav)’in kendi kendine asla elde edemeyeceği bilgilerin olağanüstü derecede doğru olması, onun bir mucize oluşundandır.⁷⁵ Kur’ân i’câzının en belirgin olanı onun, nazım, üslup ve kelimelerden oluşan lugavi yönüdür. Öyle ki, kelimelerin her biri yerli yerine oturmaktadır. Bir kelimeyi başka bir kelimeyle değiştirmek ya hitabın bozulmasına yol açacak ya da belagatinin eksilmesine sebep olacaktır. Kur’ân-ı Kerîm’in bu tür i’câzı, lafızlarının, manayı tam olarak ifade edebilecek bir şekilde kullanılmasını ifade eder. Kullanılan bu kelime ve terkipler, anlatılan konuya ve işaret edilen manaya tamamen uygundur.

Sonuç

Çalışmamızda Kur’ân metninin irabı ve dil özellikleri ele alınmış olup, bu bağlamda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kur’ân, Hz. Peygamber (s.a.s)’e vahiy yoluyla gönderilen, tevâtürle nakledilip tilavetiyle ibadet edilen ve mushaflarda yazılmış olan mu’ciz bir kelâmdır. Sadece kalbe ilkâ edilen bir anlam değil

⁷⁴ el-Hadîd 57/20.

⁷⁵ Harry Gaylord Dorman, *Towards Understanding Islam* (New York: Columbia University, 1948), 3.

aynı zamanda dilsel bir metindir. Kur'ân kelimesi ise (قُرْآن) veya (قرن) kelimesinden türetilmiştir.

İrâb ilminin, bütün şer'î ilimlerle ilişkisi vardır. Bu nedenle âyetlerde kastedilen anlama ulaşmak için irâb ilmini bilmenin zorunlu olduğu belirtilmiş ve nahiv ilmini bilmeyenlerin fetva vermesinin caiz olmadığı ifade edilmiştir.

Kur'ân âyetlerinin farklı irâb şekillerini ihtiva etmesi ve çeşitli manalara işaret etmesi, onun mu'ciz olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân, vahiy olma özelliği ile birlikte beşer tarafından anlaşılabilir bir şekle getirilerek, Allah ile kul arasında irtibatı sağlayabilecek ifade gücüne sahip bir dil olan Arapça indirilmiştir. Arapça olarak inmiş olması nedeniyle Kur'ân, bu dilin özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla Kur'ân birçok mana ve irâb'ı kapsamaktadır. Bu sebeple Arap dilinin özelliklerinden kaynaklanan nahvî çeşitlilik Kur'ân-ı Kerîm için de geçerlidir.

Kur'ân'a ait bazı özellikler âyetlerde irâb çeşitliliğini artırmaktadır. Nahiv âliminin sahip olduğu itikadî ve fikhî düşünce sistemi Kur'ân'da irâbın çeşitliliğine sebep olmaktadır.

Kur'ân, Arap dili ve edebiyatında yer alan bütün anlatım sanatlarını kullanmış, aynı konuları farklı üslûplarla dile getirmiştir. Dili sade ve anlaşılır olup genel olarak konuşma dilini esas alır. Nazil olduğu zaman diliminin sosyo-kültürel özelliklerini taşır. Mevcut edebî eserlerden farklı olarak ne nesir ne de nazma benzemeyen bir yapıya sahiptir.

Kur'ân'ın muhtevasında çelişik bir durum bulunmamaktadır. Kur'ân el-Ahrufu's-seb'a (Yedi Harf) üzerine nazil olup yabancı ve garip kelimeleri barındırır.

Kaynakça

Abdillatîf, Muhammed Hamâse. "Ta'addud-u evcuhi'l-irâb fi'l-cumleti'l-Kur'âniyye-esbâbuhû ve delâletuhû". *Journal of Qur'anic Studies* 5/2 (2003), 166-174.

Abdulhamit Birışık. "Kur'an". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 15 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#1>

Adîme, Muhammed Abdülhâlık. *Dirâsât li-uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire, ts.

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. Kahire, 1969.
- el-Âlûsî, Şehâbuddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 9 Cilt. Bulak, 1301.
- Bâzmûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. *el-Kırâât ve Eseruhâ fi't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1996.
- el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Menâkıbu's-Şâfi'î*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. 2 Cilt. Kahire, 1391.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kahire: Dâru's-şâ'b, 1987.
- el-Câhız, Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-hayevân*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turasi'l-Arabî, 1969.
- el-Câsim, Mahmûd Hasan. "Esbâbu't-ta'addüd fi't-tahlîlî'n-Nahvî". *Mecelletu'l-Luğati'l-Arabî'l-Ürdünî* 66 (1424), 93-157.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. 7 Cilt. Kahire, 1956.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde İrâb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Cündioğlu, Düccane. *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*. İstanbul: Tibyan Yayınları, 1995.
- Çağrıçı, Mustafa. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#3-muhtevasi>
- ed-Dânî, Ebû Amr. *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*. nşr. İzzet Hasan. Dımaşk, 1986.
- Dorman, Harry Gaylord. *Towards Understanding Islam*. New York: Columbia University, 1948.
- Eren, A. Cüneyt. "Kur'an Metninin Dil Özellikleri". *EKEV Akademi Dergisi* 59 (2014), 133-158.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed Avd Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- el-Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd. *Me'ânî'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut, 1402/1983.
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I". *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 77-94.
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme II". *Ondokuzmayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 121-140.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul, 2005.
- Hakkı, Muhammed Safa Şeyh İbrahim. *'Ulûmu'l-Kur'ân min hilâli mukaddimâti't-tefâsîr*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- el-Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *el-Beyân fi i'câzi'l-Kur'ân*. Amman, 1989.

- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, 1952.
- İbn Düreyd. *Cemheretu'l-luğa*. Haydârâbâd, 1344.
- İbn Hacer. *el-Metâlibu'l-âliye*. nşr. Habîbürrahman el-A'zamî. Kuveyt, 1973.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetu'l-hidâye, 2004.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *İ'râbu'l-kırâ'ati's-seb' ve 'ileluhâ*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. 2 Cilt. Kahire, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut, 1410.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf. *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. Beyrut, 2001.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Cefâl. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâs, 1996.
- el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. nşr. M. Seyyid Kîlânî. Kahire, 1381.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım.
- Kayaalp, İsa. *İletişim ve Dil*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1998.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Beyrut, 2006.
- Müsâid, Müslim Abdullah. *Gelişme Döneminde Tefsîr*. çev. Muhammed Çelik. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı yayınları, 1992.
- en-Nahhâs, Ebu'l-Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Şeyh Hâlid Ali. Beyrut, 2008.
- en-Nisâbûrî, Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut, 1411.
- el-Ömerî, Ahmed Cemâl. *Mefhûmu'l-i'câzi'l-Kur'ânî hatte'l-karni's-sâdisi'l-hicrî*. Kahire, 1984.
- Porzig, Walter. *Dil Denen Mucize*. çev. Vural Ülkü. Ankara, 1995.
- Rızâ, M. Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîru'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire, 1353.

- er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ. *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Kahire: Dâru'l-maârif, ts.
- es-Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, 2. Basım, 1981.
- Saussure, Ferdinand de. *Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. İstanbul, 1998.
- es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer. *Tefsîru'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Sıbeveyhi, Ebû Bişr. *Kitâbu Sıbeveyhi*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. 5 Cilt. Kahire, 1988.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ. 2 Cilt. Beyrut, 1407/1987.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *el-Muhezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb*. thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî. İhyâu't-turâsî'l-İslâmî, ts.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *el-Muzhîr fi 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. 2 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- eş-Şafîî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*. nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrfî. Beyrut, 1412.
- eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1421.
- Şeyhûn, Mahmûd Seyyid. *el-İ'câz fi nazmi'l-Kur'ân*. Kahire, 1978.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Mahmûd M. Şâkir. 30 Cilt. Kahire, 1968.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı yayınları, 1992.
- Velîd Hüseyin, Muhammed Abdullah. *Nazariyyetu'n-nahvi'l-'arabî fi dav'i ta'addüd-i evcuhi't-tahlîli'n-nahvî*. Amman, 2009.
- Weiss, J. "İrab". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5(2). İstanbul: MEB Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran>
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut, 1988.
- ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Yûsuf el-Hammâdî. Mısır: Mektebetu Mısır, ts.
- ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mufassal fi 'ilmi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.dğr. Beyrut, 1415.